

T U D O M Á N Y T Á R.

M Á S O D I K K Ö T E T.

UJÍTÁS A' NYELVBEN.

Szüntelen panasz zszibong mindünnen a' nyelvujítás ellen. Bosszucakazzjal veti el némelly az ujságlapokat, mert egy szó megakasztá, mellyet ő született magyar létére nem ért, nem hallott, nem olvasott. Egy másik gúnyiratban lövelli a' nyelvujítókra epés fulánkait. Van, ki a' finom élet' szabályiról feledkezve szidalmakra fakad, sőt, tapasztalásból szólok, dracoi keménységgel minden ujítót törvényesen megidéztetni, 's börtönre, bilinesre íteltetni kívánna. De mi kell több, midőn magok a' Thalia' papjai, a' csinosabb beszéd' terjesztői! nyelvgunyoló játékokkal iparkosznak mulattatni kegyes pártolóikat, 's midőn már az aprólékos kalendáriomok is az ujítókat veszik elmés-ségök' tárgyául? A' Nyelvprittyet méltán feddek ujság-leveleink, 's hány illyesektől hangzanak vissza kisvárosi 's mezei társaságink? Enmagam hallám, midőn egy a' maga körében nagy tekintetű férfiu így nyilatkozik: nincs új szavakra szükség, én legalább minden gondolatimat új szók nélkül ki tudom fejezni. A' társasági dísz tilta válaszolnom, hogy az érdemes férfiúnak vagy nincsenek philosophiai, mathematicai 's más tudománybeli gondolatai, vagy felette kár, hogy igen fukarkodik azoknak közlésével. De türhetők volnának e' panaszok, ha alapos okokkal támogattatnának; ám a' *nem értem, nem hallottam, nem olvastam* 's illyféle kifogások nem kimerítők, nem elegendők.

Vannak mindazáltal más részről, kik nyelvtudományi tekintetben emelik fel némelly fonák ujítások ellen szavokat, 's ezek' panasza már figyelemre méltóbb, mennyiben a' nyelv' természetéből kivont okokkal állanak elő. Mert csakugyan meg kell vallani, hogy sok avatlan, grammaticai előkészület nélkül, vagy a' nyelv' törvényeit önkényesen tapodva, ide oda rángatja, és csikarja bizonyos szabályokhoz szokott honi nyelvünket.

Két részre oszlanak hát az ujítás ellen panaszok. Az első általánosan kárhoztatják a' nyelvben, mit nem értenek, nem hallottak, nem olvastanak. A' másik rendbelieknek csak az alaptalan szókoholás tetszik vissza. Amazóknak neheztelésök csak úgy szünhetik meg, ha az új szók' szükségéről meggyőződnek; emezeké pedig, ha minden ujításnak okait a' nyelv' szabályaiban, 's annak eredeti alkotásában föllelendik. Már pedig

I.

Nyelvünkben szükséges az ujítás.

A' tökéletesbülés' elve szerint, mellynek minden emberi művek és tulajdonságok alá vannak vetve, nincs tökéletesség, mellyet nem vihetni magasbra. A' ki előre nem tör, hátra marad; a' nyelv' ügye is ezen elv szerint jár; halad, vagy vesztegelve elmaradoz. Mert a' nyelv tulajdonkép a' tárgyoknak, érzelmeknek és gondolatoknak különböztető hangokon eléadott képe; ha tehát eddig előttünk ismeretlen tárgyat, érzelmet vagy gondolatot akarunk kifejezni, szükség annak nevet is adnunk. Így kezdi a' kised első szükségeinek, 's a' körötte álló tárgyak' nevezeteit tanulgatni, 's valamint minden tárgy, úgy minden szó új alakban tűnik elébe. A' serdülő ifjonez' nyelve már bővebb, mert bővülnek, szaporódnak érzelmei, gondolatai. Midőn a' férfikor beáll, terjed a' tapasztalás, többülnek az ismeretek, 's velök együtt a' nyelvbeli kifejezések is. A' mi egyes emberrel, ugyan az történik az egész

nemzettel, mert ennek is vannak saját korai. A' vad ember állati szükségeinek tárgyait tudja csak elnevezni. A' pásztorkodó családok' nyelve már amazokénál kiterjedtebb, ezekenél pedig a' földmivelést üzöké, annyival is inkább, mert kézmivek kívántatnak hozzá. Ha továbbad valamely nemzet a' szépművészeteket kedvelni kezdi, egy új mezeje nyílik fel előtte az új ismereteknek, tehát szükségképen az ujonnan alkotandó műszavaknak is, mert ezek nélkül amazokat sem felfogni, sem másokkal nem tudná közleni. Következik végre a' nemzeti csinosodás' főfoka, a' tudományos kor, melly különféle tárgy, és sok oldalu ismeretek' tárát nyitja fel szemeinknek, mellyek bizonyosan homályban 's összezavarva állandnak előtted, ha csak egyenként különböztető jelekkel el nem nevezend. De megvannak-e azon különböztető hangjelek? ha azt mondod „Igen is“, jeleld ki, kérlek, őket; ha pedig nincsenek, alkoss, vagy fogadd el a' másoktól alkottakat, a' mennyiben helyesek.

Kérdem immár: A' csinosodásnak mellyik fokáig hatott fel maiglan nemzetünk? vagy, hogy jobban ki-magyarazzam magamat, az iparkodásnak, és lelki műveltségnek mellyik ágában értük el a' Netovábbat? mellyik művészet, vagy tudomány az, mellyben nem mondom, meghaladtuk, de elértük Európának mivelte nemzeteit? Földmivelésünk parrag és meddő az angoléhoz vagy hollandiéhoz képest. Kézmiveinket jobbara kontár kezek idomtalanítják. Hajókázási mesterségünk a' vendégajakú sajkásoknál pontosul össze. De minek ezeket említeni, midőn nyelvről áll a' szó? Sőt mondom, említeni kell, mert a' hol parrag a' földmivelés, gáncsosak a' kézmivek, sínlődnek a' mesterségek, ott kevés az ismeret, szűk tehát a' nyelv is. Az angol paraszt' földmivelésszavai bizonyosan számosak farkószekeres szűrösinkéinél. A' franczia kézmives nem csak kézzel, de szóval is ügyesb kontárainknál, valamint honi kézmivesink közt a' külföldön vándorlottak bővebb ismerettel birnak.

De nem akarom én ezáltal nemzetemet gyalázzattal illetni, távol legyen tőlem! csak oda megy ki beszédem' célja, hogy még azon tárgyakban is, mellyek eddiglen fő foglalatosságinkat tevék, hátrább állunk sok európai nemzeteknél. Hát a' szépművészekről és tudományokról mit mondjak? mellyek ha bár divatoztak 's divatoznak is nálunk, nem honosulhattak, nem magyarosodhattak meg. Idegen szózatú ajakaktól halljuk maiglan az iskolai oktatásokat. Vannak tudós férfaink, de latinul, de németül, de francziául tudósak. A' legügyesb, és mivel magyarságu férfiak tetemes nehézségekkel küzdenek, ha az említett nyelveken szerzett ismereteiket honi nyelven eléadni szándékoznak. Mert még nincsenek a' művészeti és tudományos gondolatok' kifejezésére alkalmas, legalább elegendő szavaink. Ha tehát a' csinosodásban mivel nemzetekkel versengni van kedvünk, szerezzük meg annak műszereit. Azaz: kellenek új ismeretek? kelljenek új szavak is.

De azt mondja valaki: Igaz, hogy a' művészetekben és tudományokban még hátra vagyunk, azokat más nemzetektől kell tanulnunk; de ha az ismereteket általhozzuk, vegyük át azoknak nevezeteit is. Köveszük a' többi európai nemzetek' példáját; ime ezek a' görög és latin műszavakat jobbra csonkítás nélkül, vagy legalább kevés változtatással elfogadták. — Ám a' magyar nyelv egészen más viszonyban áll a' görög-latin nyelvekhez, mint az imént érintettek. A' franczia a' latin' romjainak sarjadéka, az angol pedig egy résznyiben emennek, a' német fő rokonságot tart hozzájuk, és méltán: számos eredeti gyökszavai meggyeznek velök, szószerkeztetése sokban hasonlít, 's kevés hajlítással szinte simul hozzájuk; nem úgy a' magyar: ennek eredete, természete, szószerkeztetése és kiejtése keleti, 's ha görög, latin, franczia, angol vagy német szó keveredik belé, inkább kisír belőle, hogy sem oda simuljon; ha csak némelly régi írónk' vagy pórnép' módjára nem szegjük elébb nyakokat,

hogy azután magyarokká váljanak. Ugy már lehet harmoniából hármonya, hofmeisterből hopmester, agilisból árgirus, visitátorból vizitátor, zuckerbäckerből czukorpalkó, vormundból formondor, vagy, mint egy falusi suhanczár mondá, és pedig teli komolysággal: komondor, stb.

A' nyelv'szépségeinek egyike különben is az egyszerűség, és összehangzás; a' tarkaságok csak félmivelt szemeket gyönyörködtetnek. Ideje már, hogy a' fonák izlés' eddigi maradványaiból kitisztuljon nyelvünk. Az irtást kezdeni kell. Ne féljenek a' tarkaság' barátai, hogy egy vágással minden idegen szónak szárnya szeptetik. Soká fog még a' kézművesink' legmagyarabbika is, a' csizmazia obszeczet, ipliket, stéklit varrogatni, a' szinte magyaros gombkötő slingliket, pertliket fonni. A' hangászatnak olasz műszavai csak képesint cserélődnek fel a' nemzetiekkel. Ne féljenek a' tarkaság' barátai, mert nem ma szününk meg grammatizálni, philosophálni, moralizálni. Jut még elég irtani való utódinknak is.

A' *nem hallottam* jegy alatt panaszkodók gondolják meg, hogy más a' mindennapos, köznépi, más ismét a' mivelte tudományos nyelv. Amaz szűk, csak a' közléthez tartozó tárgyak' 's isméretek' neveire terjed ki. Ennek nincs határa, valamint a' miveltségnek sincs. Ujabbnál újabb fölfedezések járulnak a' régiekhez, következésképp elnevezések is. Ha tehát valaki csak halomából tanult magyarul, könyveket koronként nem forgatott, az ujságlapokat is eddiglen idegen nyelven olvasá; most pedig a' Jelenkort vagy Orvosi Tárt előfognán új 's reá nézve érthetetlen szavakba ütközik; akkor ne az irót, de önmagát okozza, 's kárhoztassa. A' természetben nincs ugrás. A' nyelvtudás és nyelvtudás között különbség van. Kantot, Hahnemannt sem érti mindenik született német, de még a' Beobachtert sem, pedig németül, valódi német nyelven szólnak. Mert a' közrend' nyelve mindenhol alantabb áll a' miveltebb részénél, 's minél tetemesb a' különbség köz-

tők, annál magasabb fokon áll ott a' csinosodás. Hol a' nemzeteknek minden osztályai egyenlő nyelvismérettel bírnak, szegény ott a' tudományosság — mert csupa mivelte polgárokból álló nemzet maiglan nem létesült. — Csak félszázaddal is ezelőtt kevéssé különbözött nálunk az alrendűek' nyelve a' főbrendűekétől; de kevés is volt a' szoros értelmű magyaros csinosodás. Jelenleg már inkább elütnek egymástól; és csakugyan valamennyivel elébbre is vagyunk. Ha pedig utódink a' műveltségnek mármár simulni kezdő rögös útait tapodandják, még inkább elválasztó leszen a' különbözőzés. Maradjunk-e hát veszteglőleg, hol vagyunk, vagy még vissza is térjünk ama' boldog egyszerűsége? Épen ne. Ha a' pályafőhöz állottál, indulj neki, és fuss, 's ha maradozó pályatársaid rivogatnak, hogy lassabban jársz, mért nyomodat vesztik, ne aggódjál velök; a' pályatónél tiéd leszen a' győzelmi koszorú, 's ők szégyenökben meghunyaszkodva búvnak el a' bámész néptömeg közé.

De hagyján, felteszem, hogy műveltségéhez képest a' közrendű nép ki tudja fejezni szokott szavakkal gondolatait. Ám helybenhagyhatók-e mind azon szavak szónyomozási és széphangzási tekintetben? Mennyi hibát vesz fel lassanként a' nyelv, ha rendszeresen nem tanítatik? A' nép némelly helyes ó szavakat és formákat feledésnek bocsát; így a' család, toborzó, végház, iker szavak' értelmét hányadik tudja ma? a' régen közdivatú látók, ütök, látnók, ütnők igeajtásokról mit sem tud jelenleg a' nép; némellyeket a' szónyomozás' törvénye ellen félre csikar, vagy összevegyít, úgy a' vásárus helyett, mellynek alkotó részei vas és áru, vásárost mond, őneki a' donec is még, az adliuc is még, az önnön egomet is, ipsemet is, nosmet is; némellyeket jobb' szeret idegen nyelven kiejteni, úgy az árverés helyett a' latinos licitatio vagy horvátos kótyavetye inkább tetszik neki; igen sokat rútvul megcsonkít, özszeránt, vagy kinyújt, mint: há, möre mész, òma, szòma, tölfa, balta helyett bóta, ürügy helyett ürütt,

aztotat, eztetet, szarvája, májája stb. Szükséges tehát a' közrendü nép' nyelvét is tisztogatni, a' szónyomozás után eredeti állásába visszavezetni, néhutt nyesni, másutt az elhagyogatott betűket beigtatni, azaz ujítani. Mert grammaticai tekintetben akkor közelít tökéletességéhez a' nyelv, ha annak minden részei és ragasztékai egybehasonlítva rendszeresen összehangznak; csak úgy fog illhetni reá a' horatiusi sibi constet.

Hogy élő nyelv új szavak' alkotása nélkül nem lehet, vagy legalább fenn nem állott, bizonyítja a' nyelvek' története. Ebből t. i. azt tanuljuk, hogy minden nyelv első bölcsőjében simulatlan lévén, korról korra simult, hajlékonyodott, tisztábbá lón és bővült, azaz korról korra új és új alakot von magára, de mellynek magva el volt már hintve annak első eredetében, hasonló lévén a' picziny csecsemőhöz, kinek eleinte testi idomai aránytalanok, és gyöngék, lelki tehetségeit pedig sejteni is alig lehet; de alakul lassudan a' test, 's ébredezni kezd a' szunnyadó lélek' ereje; majd erősödnek izmai, eleven érzetek és képzetek némi vidám színt öntenek el fejlődő homlokán, kitünedez a' virító ifjuság arcvonatain, 's testi lelki idomai a' legillőbb összehangzásban 's kinyilottan veszik fel az állandóságra megerősödött férfi kort. Nagy, valóban nagy különbség van az első és utósó alak között; de ama' gyermeki sárga fürtöknek, kékellő vidám szemeknek, 's az első mosolygásnak nyújtas vonatait még most is látja rajta szerelmes dajkálója.

Tág mező nyílik a' tapasztalásban tanuságul azon állításra, hogy a' nemzetek' nyelve koronként új alakokba öltözvén szüntelen változásokban élemedett, vagy hanyatlott. Itt hosszas volna azokat egyenként elészámlálni; a' gondolkodó nyelvtudósnak úgy is önkényt elméjébe tűnik a' különbség, melly p. o. Plautus' és Cicero' iratiban létez, 's melly a' régi és új németet egymástól elválasztja. Itt csak a' hazairól vagyon szó.

Iratbeli hagyományaink, ha a' történetíróknál egyenként előkerülő szavakat kiveszszük, új hazánk'

első századiból ugyan nincsenek: de hogy az Ázsiából ide költözött vitéz nemzet, letelepedése után nem sokára új szavakat alkotott, vagy kölcsönözött, kételkedni nem lehet. Új világ nyílt fel itt előtte, elsőben ugyan természeti tekintetből, az állatok', növények' és ásványok' országában, másodsor az iparkodásban, melly alatt a' földmívelést és kézműveket érttem. Új polgári alkotmányt szerkeztetett, törvényeket alapított, szokásokat kölcsönözött, ősi vallását a' keresztény hittel felcserélte, összeköttetésbe, szomszédságba jött eddig nem ismért nemzetekkel, szóval: helyezése, alkotmánya, törvénye, vallása változtanak, 's foglalatossági szaporodtak. Milly sok új tárgyakkal ismértkedtek meg ekkor csaknem egyszerre vitéz eleink? milly tágas mező nyílt tehát legottan nekik a' nyelvújításra? Valóban a' magyarok' istene' különös pártfogása után nyelvünk' önállásu természetének, 's eleink' erős characterének lehet csak tulajdonítani, hogy a' velök összeelegyült és számosabb népek' nyelve özönként el nem borítá az övét, hogy ama' cselemői eredetiségének, napkeleti büszke mozdulatának, összehangzó 's egyszerü szabályokhoz mért méltóságos termetének fővonatait maiglan láthatjuk kismult, kellemesebb alakzatán. Méltán állíthatni, hogy ezen időszakban ment által nyelvünk az önállás' kísértő tüzen. Ám, ha akkoron, midőn csak anyai ajakak szabták ki a' nyelvtörvényeket, midőn kidolgozott rendszer nélkül anyai új szavat kellett az ó nyelvhez illesztgetni, ha akkor, mondám, megmaradt eredetisége, 's valódi keleties magatartása; miért remegnénk ma, nehogy újítások által veszélyeztessék? most, midőn már megizmosodott, kitégult, 's alkotásának ama' belső örökös szabályait ismérni kezdjük, mellyek Ariadne' fonalaként a' ne talán helytelen újítások' tömkelegéből híven kivezérelhetnek bennünket?

Iratbeli hagyományaink a' tizenkettedik század' végéről veszik kezdetöket. Innen fogva lehet tehát figyelmünket fordítani nyelvünkre, és vizsgálatba venni,

hogyan 's mennyire változott, újult 's gyarapodott. E' munkában úgy lehetne legbiztosban eljárni, ha az időszakonként divatozott nyelvnek szótárait bírnök: de minekutána ezek nélkül a' tizenhatodik századig szükkölködünk, egyedül az iratbeli maradványok lehetnek kalauzáink. Hogy pedig teendő összehasonlításokból a' koronkénti változás könnyebben kitünjék, állapítsunk meg néhány időszakot, ugymint I. A' tizenharmadik századtól, vagy inkább a' halotti beszédek korától a' mohácsi ütközetig. II. Innét Pázmán Péterig. III. Innét végre II. József császár' uralkodásaig. Az utána következő időszakot, újítása miatt per alatt állván, nem említem.

Az első időszak' iratbeli maradványait a' két halotti beszéd vezeti, mellyeket a' halhatatlan Révai alapos nyelvtudományához illőleg szavonként fejtegetve bocsátott a' tudós világ elébe *). Ezek valamint

*) Vannak, kik ezen halotti beszédeket némelly magyar nyelvben járatlan tót pap' munkájának Ienni állítják. Erre ugyan röviden azt mondhatnám, hogy eddig senki nem támadt, ki Révainak az említett beszédek' valódi magyarsága mellett tett vitatmányait sarokból kiforgatta volna; de a' tekintetet elhatározó okúl használni nem akarván, a' dolog' természetéből szándékom kiindulni. Ha valóban rosz magyarságu tót pap irta ezen beszédeket, meg kell rajtok a' tótozás' jeleinek látszani, azaz: olly hibákkal kell tarkázva lenniök, millyekkel maiglan csuffítja nyelvünket a' járatlan tót ajak. Ez a' rövid *a* hangzót igen élesen mondja ki, az *ü* helyett *i*, az *ö* helyett *e* hangzót ejt. De legközönségesben összezavarja az igék' határozott és határozatlan ragasztását; a' tudom magyarul, megütötte engemet, nem láthatott meg a' királyt, ne lármázzátok, 's több illyesek váltva váltják fel egymást az újoncz tót-magyar' ajakain. De vannak-e illy hibanyomok a' halotti beszédekben? Sőt inkább igen is teljes, tömött ajaku magyarnak kellett lennie szerzőjöknek. Mert a' rövid *a* hangzó helyett nem csak hogy nem az éles *á*, hanem inkább a' kerék *o* hangzik, mint: vagymuk helyett vogymuk, hamuv helyett homuv, adutta helyett odutta, valov helyett

időre elébb állanak; úgy különböznek is az ugyanazon időszakbeli, de sokkal későbbi irományoktól. Ezekben I. A' vagymuk és vimádjamuk igehajlítások az eredeti egyszerű ragasztásnak nyomait viselik; de hogy ezen

volov, napun helyett nopun stb. Az ö és ü hangzókról ne-
 héz ítéletet hozni, minthogy akkoron még külön jegyeik
 nem valának. De hogy a' határozott és határozatlan ra-
 gasztás ellen sehol sem vétett az egyházi szónok, arról a'
 beszédek' elolvasása által kiki meggyőződhetik. Szinte nem
 mindjárt tanulja meg a' tótból kelő magyar a' személy-
 ragos határozatlan módnak ragasztását p. o. ezeket: men-
 nem kell, menned kell, mennie kell, mennünk, menetek,
 menniök kell, így ejti: nekem kell menni, neki kell men-
 ni, nekünk, nektek, nekik kell menni. Nem vét ez ellen
 a' halotti szónok, mert így szól: És ménd paradízumben
 való gyümölcsöktől monda neki élnie. És vimádjuk szent
 Péter urat, kinek adott hotolm ovdania és kötnie. — De
 talán azért vélik némellyek a' beszédeket tótosoknak,
 hogy angyel, archangyel, milost, brat, tót szavak egész
 tótos valóságokban találatnak bennük. Illyeseken pedig
 nem kellene fennakadni. Hiszen a' szavakat a' keresztény
 vallással vették fel eleink; 's kik voltak ennek első ter-
 jesztői? Szláv ajaku szerzetesek, kik a' magyaroknál ed-
 dig ismeretlen eszméket (ideákat) anyanyelvükön terjesz-
 tették; a' magyarok feljegyzék a' hallottakat úgy, mint
 füleikbe zengtek, 's csak későbben hajlították azokat a'
 magyaros széphangzás' szabálya szerint. Az illyes ragasz-
 tásokon pedig: halálnak, pokolnek, magának, fájának,
 halálával fel nem akadand, ki a' magyar nyelvnek ety-
 mologiájával megbarátkozott. Midőn a' tudatlan köznép
 illyeseket: kapával, ásóval, sipvel, dobvel, Nyitráre, vá-
 sárre, gunyolólag kikaczag, a' nyelvtudós ősi nyelvünk'
 eredetiségét leli fel és tiszteli bennük. A' palócz nyelv az,
 mellyből hajdani magyarságunk' első alkotását ma is szem-
 lélhetjük. Jól mondá a' történetek' 's nyelvünk' egyik nagy
 buvára, hogy a' palócz nyelv az etymologia' nyelve, a'
 közmagyar pedig az euphoniáé. Hogy a' szóban forgó ha-
 lotti beszédek' íróját palócz születésűnek tartsuk, mind
 azoknak a' mai palócz nyelvvel nagy hasonlatossága erő-
 sítí véleményünket, mind pedig még egy különös észrevé-
 tel, mellyet tudtomra sem Révai, sem más valaki nem tett.

ragasztásmódnak már ekkor lehetett hanyatló szaka, onnét gondolhatni, mert az egyik beszédben megvan több ízben a' rövidebb vimádjuk is. II. A' félmult idő' harmadik személye rendesen toldalékos, u. m. terömtéve, halláva, feledéve, vetéve, a' mai teremté, hallá, feledé, veté helyett. III. A' szláv szavak mint nem régen kölcsönöztek még eredeti alakokban hagyatva, ninesenek a' magyar széphangzáshoz alkalmaztatva, u. m. angyel, archangyel, milost, brat. IV. A' ben és nek ragok egyiránt ragasztatnak a' mély és középhangu szavakhoz, mint: milostben, paradízumben, halálnak, magának, fájának, t. i. az etymologia szerint. V. Ezek: világbele, nyugolmabele, országbele, tömnöczebelül az első összetétel szerint állanak ezek' helyében: világba, nyugolmába, országba, tömnöczéből. VI. Első eredetiségre mutat az is, hogy a' már ma nyugvó *v* kitétetik, mint hamuv, valov, vó, víze, mív, tív, vimádjuk, jovben: hamu, való, ő, íze, mí, tí, imádjuk, jóben helyett. Mind ezekből, hová még a' szömtökkal, ősemüköt, ennéik, odutta, hatalm stb tartoznak, kitétszik, hogy ezen korban a' magyar nyelv az első eredetiségnek alakját viselte; csak nem egészen megvannak még itt az összetett szavak' és ragok' részei tulajdon értelmökben.

Az első időszakhoz tartozó, de jóval későbbi irományokban már azt tapasztaljuk, hogy ama' régies ige-
ragasztás, melly a' halotti beszédeket bélyegezi, simábbra változott, hogy a' középhangu ben, nek, vel

A' nyitravölgyi magyarok', különösen az Egerszeg' vidékebeliek' beszédben azt venni észre, hogy a' szó' közepén, ollykor a' végén is *l* betű helyett *v*-vel élnek p. o. ezt: elmegyek Galgóczra, így ejtik: ev megyek Gavgóczra; és csak ugyan illyes mit olvasunk az első halotti beszédben is, u. m. bovdog, ovdania, ovdja: boldog, oldania, oldja, helyett. Hát ezen két igehatározó: bévül, belül helyett Mátyus' földén, és az országszerte divatos kívül, kilül vagy külül helyett nem arra mutatnak-e, hogy az *l*-et *v*-vel felcserélni szokása vala nyelvünknek? Cz.

ragok már a' széphangzás szerint felváltva kezdenek ragasztatni a' nevekhez, de még sem általán fogva, mert még az akkori iratokban illyeket olvasunk: másodszer, harmadszer, utolszer, annyyszer, számtalanszer. Megmaradt még szokásban, legalább a' multidő' és óhajtó mód' harmadik egyes személyét *je* fölösraggal megtoldani. Tehát már valamennyire simult, rövidült a' szavak' kiejtése, de minthogy a' nyelvváltoztatás egyszerre meg nem történhetik, a' régi mintegy küszködni látszik az ujjal, míg ez erőt nem vesz; de még is mindig marad valami benne, melly a' régire emlékeztessen bennünk.

A' mohácsi ütközet után szaporodott a' magyarúl írók' száma. A' vallást tárgyazó irományok és krónikák szinte elboríták a' hazát. 'S valljon mit tapasztalunk ezen sokféle iratokban a' nyelvre nézve? Ugyan azt, a' mit az elébbi időkben. Midőn némellyek a' régi formákhoz még most is erősen ragaszkodtak, mások azokat képesint kezdék elhagyogatni. Telegdi még állhatatos az igéknek régies ragasztásában; a' debreczeni és kolosvári krónikák nem annyira. Az illyesek: hagynája, vennéje, ennéik, bizonyítanójok, szabadéjt, boldogéjt, kardval, késvel stb hova tovább ritkulnak, 's nagyobb egyszerűség jó divatba, míg Pázmán' korában csak nem végképen kiavulnak. És valóban állíthatni, hogy Pázmán' s Káldi, koruk' nyelvősei, az elébbiekhez képest ujítók. De ki tenné már ma azon vallomást, hogy a' régies Tinódi' vagy Heltai' írásmódja jobb, magyarabb legyen Pázmán' vagy Káldi' magyarságánál?

Pázmán' kora ugyan a' magyar ékesszólásnak egyik nevezetes szaka volt, — de még a' komolyabb tudományok nem pendültek meg hazai nyelvünkön. Ha tehát ezt is tenni akarák, kellett az ujítást folytatniok. Nem is tőnek különben. Apáczai Csere János kezdé a' jeget törni Magyar Encyclopaedia (azaz Tudománytárkönyv) czimű munkájában. Új volt a' tárgy nyelvünkre nézve, de újak a' benne előforduló műszavak is. Tehát ismét ujítás, és pedig tetemes a' philosophiai, mathematicai,

természettudományi stb tárgyazatokban, mellyeket ha bár sok született, vagy krónikákat olvasott magyar nem értett, de azért magyarosak voltak, és ha összeségesen nem helybenhagyhatók is, még sem voltak érdem nélkül, 's a' mai műszóalkotónak helylyel helylyel vezérfonalúl, segédül, talán követésül is szolgálhatnak. Így hajlott, simult, terjedett fokonként, lassu lépéssel ugyan, de annál biztosabb uton édes nyelvünk. Kivált a' XVII-dik századbéli nyelvtudósok grammaticák' és szótárok' kiadásával sokat tettek annak kiterjesztésére. Ám a' szónyomozásra építendő helyesírás, név-, igeragasztás még hibázott derekabb iróinkban is. Ezen tekervényes rengeteget csak olly fő világosíthatá fel, és teheté járhatóvá, millyen a' vas szorgalmu Révai vala, ki a' régiség' maradványait az élő szokással összevetvén, olly szabályokat szerkeztetett együvé, mellyek szónyomozási összehangzásban, és eredeti egyszerűségben tüntetik elé nyelvünk' alkotványát.

Ezen inkább utasító, hogysesem kimerítő előadásból sejdítheti a' nyelvbuvár, hogy minden időszaknak voltak némi újításai, és hogy mindenik kor az elébbihez képest kisebb nagyobb mértékben neologizált. Milyen lenne hát nyelvünk, ha elődeink koronként makacsul, 's egyedülest az óhoz ragaszkodtak volna? Vagy talán csak őseinknek volt adva a' nyelvújítási kiváltság (privilegium)? Azonban nem bánom, állapodjunk meg, 's határozassék el a' Netovább. De hol leszen az elválasztó mesgye, mellyen túl diszlik egyedül a' nyelvbéli szüz tisztaság, és üdvösség, innét pedig a' nyelvfertőztetés' vétkét kárhozat fenyegeti? mellyik időszaknak vagy irónak nyelve leszen az, mellyet valódi szüzi tiszta, tökéletes, minden született magyarra néve értelmes magyarságnak mondhatni? A' reformatio előtti-e? Pázmáné-e? vagy kié a' későbbiek közül? Én hiszem, hogy az első rendű panaszosoknak sokat, igen sokat lehetne előszámlálni minden korból, a' mit született magyar létökre nem értenek, nem hallottak, nem olvastak, 's még az válhatnék belőle, hogy a'

magyar nyelvet már kiveszettnek, elromlottnak kelle-
ne állítani, mert hiszen, mint mondani fognák, nem
olvasták.

De sorsa az minden újításnak, bár milly célirá-
nyos, kívánatos és szent legyen, hogy ellenkezőkre
talál. Ezen kemény törvénnyel kell küzdeniök a' tu-
dományoknak is. Lassan lépve halad minden jó, mert
több a' hátra -, mint előmozdító, valamint számosb a'
homályos, mint a' felvilágosult fő. A' féltudomány,
előítéletek, személyes érdekeink, hajlandóság a' vesz-
teglésre, mindannyi akadályok a' jobbnak megállapí-
tásában. De a' mindennapiságon és szokotton felül
emelkedett elme nem csügged el gyáva fiuként az elle-
ne gördült nehézségek miatt, ví, küzd, versenyg ve-
lök, 's ha bár élete' fogytaig nem adatott a' diadalmi
örömet megérnie; de támadandnak hamvaiból, kik uj-
don ifjui erővel az igaz ügyet ki fogják vinni. Ki a'
fa' magvát elveté, ritkán szedi annak gyümölcseit.
A' kezdőé mindenütt a' baj és munka, a' végzőknél
van a' birtok és öröm. Valamint tehát reánk sok jó
szállott eldődeinkről; ugy mi is iparkodjunk valami
kincset hagyni utódinknak. Vagy rajtunk már a' sor
megsülyedni? Épen nem. Sőt folytassuk az újítást,
mert most van legnagyobb szükség reá, midőn a' haza'
köz kívánata a' magyaros csinosodást, tudományossá-
got terjeszteni óhajtja. De ha ezen nemes czélnak meg
akarunk felelni, szükséges, hogy

II.

Újításaink a' nyelvnek eredeti szabályain alapuljanak.

Hogy ébredező korunkban sok fattyuszó született,
az újítások' leghevesebb védője is kész megismérni.
Avatott és avatlan egyiránt nyúl be a' szentek' szenté-
be, 's a' nyelvtudományi véteknek mindenhol szabad
a' sajtó. De hadd legyen; polyvában rejtőzik a' jó
mag; amazt elfújja lassudan a' kor' szele, 's a' gon-
dos nyelvtudós csak emezt takarja be szótárába. Meny-
nyi kores szót látott már századunk sarjadosni? de

elasztak zsenge csirájokban, mert nem találkozott a' jelesb írók között ápolójok. Meg kell vallani még is, hogy az illy rosz növények gyanuba hozzák sokak előtt a' jókat is, kedvetlen ízt gerjesztenek, 's az ujoncz nyelvtanulót zavarba, hibába vezethetik. Nyelvünk' ezen állapotában azt vélném mindenek előtt megállapítandónak, hogyan, milly úton módon lehessen, 's kelljen ujítani, azaz: milly szabályokat lehetne a' nyelvnek általános észfogatából és természeti különös tulajdonságiból alkotni, mellyek szerint új szavak teremtesenek, 's helyes vagy helytelen létök megítél-tethessék. A' felelet' tárgya szövevényes lévén több összemunkáló kezét és időt kíván. Én ha csak vázképét adhatnám jelenleg, eléggé jutalmazottnak ismer-ném csekély fáradozásomat.

Az előtt, kinek anyai nyelve magyar, 's ismére-teit ki tudja rajta fejezni, kétképen lehetnek ujak né-melly magyar szavak: közvetőleg, és közvetetlerül. Közvetőleg ujnak olly szót nevezek, melly valahol a' magyar világnak akármellyik szugában divatozik, vagy valaha divatozott. Az illyes szó mindennapi a' vele élőknel, vagy az volt egykoron; másutt pedig, vagy ha későbbben elavult, mindenhol új alakot visel. Az első rendűeket tájszavaknak, emezeket elavultaknak nevezhetjük. Közvetetlerül új szónak pedig mondom, melly a' hajdanban, legalább tudunkra, magánállólág fel nem találtatik, 's jelenleg még nem élnek közön-ségesen, vagy valamelly tájbeliek vele. Lássuk már, ha valljon szabad-e a' közvetőleges ujítás? és pedig

1. *A' tájszavakra nézve.* Ezek kétfélék lehet-nek; vagy új a' szó is, a' dolog is, vagy az új szó isméretes tárgyat jelent. Emez csak nyelvbéli, amaz tárgyas isméretünket is gyarapítja. Hazánknek kü-lönléle természeti fekvése, 's lakosinak csinosodá-si, sőt törvényes különbözései is úgy hozzák ma-gokkal, hogy minden vidéknek némelly saját szüksé-gei, isméretei, tehát saját szavai is legyenek. Az al-földi sík tereken lakó közmagyar nem tudja, mi le-

gyen a' székelyes alabor, mert síkmezején nem kell kereket kötnie. Mi legyen a' tornaiak' ergettyűje, hiába kérded a' csallóközi magyartól, mert nincsenek hegyei, mellyekről a' levágott szálfákat, vagy hasábot eregesse. Így áll a' dolog viszontag is. Ha tehát egyik vidéki magyar a' másik vidékbelieknek illyféle ismérteit magáévá akarja tenni, fogadja el annak szavait is, mert a' tárgy maga már megvan, tehát el is kell neveznünk, de tehetünk-e okosabb mit, mint ha a' divatozó jót fogadjuk el? Valóban, ha ezt nem tenők, mi lennénk a' legmakacsabb ujítók. — De vannak tovább országszerte tudott tárgyak és ismértek, mellyeket egy helyett imígy, máshol máskép neveznek, 's ezek a' másik rendbeli tájszavakat teszik. Így Erdélyben pitymallik, Magyarországbán hajnallik, székelyeknél a' froenum ere, nálunk fék, a' hirudo hol piócza, hol nadály, a' juvenca üsző vagy ünő, a' colliculus Dunán tul buczka, Vág mellett gyűr, Mátyus' földén az emse zúg, és zúgója van, Dunán tul görög, és görgője vagyon stb. A' magáéhoz szokott köznép ugyan — magyar ros szokása szerint — nevetéssel fogadja a' más vidékbeli szót; de az értelmes elme így gondolkodik: Amaz ott olyan magyar, mint én, 's valamint én a' magamét jónak tartom és tarthatom, úgy szinte ő a' magáét, 's ha a' kettő között per támadna ezen ügy felett, végtére is azt mondhatná reá egy harmadik, a' mit egyszeri bíró a' peres feleknek monda: „menjeteK dolgotokra, mindkettőtöknek igazsága van.“

II. *Az elavult szavakra nézve* szinte különbséget lehet tenni. Némelly tárgyak és ismértek lassanként el-elvesznek előlünk, 's feledésbe megyen nevök is. Így jártak nálunk magyaroknál a' hadi műszavak, mióta a' hazai katonaságnak fegyverkezete, ruházata, és kormányi nyelve megváltozott. Az állik, latorkert, mezei hadak, zeke, szekernye, végház, toborzó, fentő, gerely, ív, karvas, mellvas, fegyverderék, kelevész stb egészen kihaltak a' köznép' és vitézeink' ajakiról. Kérdem már: vethetni-e vétkül a' mai irónak,

ha az ó kort történetben vagy költeményben festvén, a' fenn említett, 's több ollyas szavakat holtokból feltámasztja, 's a' régi tárgyakat saját régi neveiknél fogva mutatja-be? Vannak továbbá minden nyelvben rokonértelmű szavak, mellyek szorosb vagy tágasb értelemben közelítnek egymáshoz, vagy pedig mint felebb említve volt, azon egy tárgy külön vidékeken különböző nevet visel. Innét az esik meg, hogy míglen egyik jobban és jobban lábra kap, azalatt a' másik lassudagon kihál. Így avulhattak el a' hős procus, süv levir és *cousin* is, *ük* avia, felem amicus meus, közelem propinguus meus, czenk caniculus, és több szavak, 's helyettök a' kérő, ifjabbik, öregbik uram, öreganya, másikanya, nagyanya, barátom, atyámfia, ebkölyök kaptak fel. Ha már az elsőket emez utolsókkal összevetjük, azt kell vélnünk, hogy itt a' szokás fonákságot követett el, mert amaz elavultak emezeknél rövidebbek, egyszerűbbek, 's a' tárgyat jobban látszanak kimeríteni. A' hős egyetlen értelemmel bír; a' kérő többel. Süv általános észfogat; az ifjabbik, öregbik uram csak részes. Az *ük* rövid, egyszerű; az öreganya, másikanya, nagyanya körülírott. A' felem *dimidium* mei, seu amicus, eredeti magyar, és a' dolognak philosophiai lelkét adja elé; a' barát tót származásu és fratert testvért jelent. A' közelem jobban kiadja a' propinguus értelmet mint az atyámfia, melly szoros értelemben csak férfi testvért jelenthet. Nem azért mondám ezeket, mint ha a' divatozókat volna szándékom kiküszöbölni; hanem hogyha a' kevesebbé helyesekkel élünk, annál szabadabban élhessünk amazokkal mint helyesbekkel.

Az eddig mondottakból illy tanácsot adhatni az újítás' feddőinek: Ha valamelly mai irományban új 's érthetetlen szóra akadandnak, függeszszék fel kárhözvontó ítéletöket ezt kérdezvén önmagoktól: valljon nem tájékbeli, vagy ómagyar szó-e ez, mellyet nem értek? Üssék fel azután Molnárt, Párizzpápaít, Szabó Dávidot, Kresznericset. Bizonyosakká tehetem öket,

sokra fognak ezekben reá találni. Ha pedig valamit hiába kerestének, gondolják meg, hogy ezen szótárak sem tökéletes-teljesek, de a' magyar nemzet' élő szótárának valamelyik rejtekében a' nem ismeretes szó talán feltalálható. És ha még így sem boldogulnának, folyamodjanak azon kútfőhöz, mellyből az író rendszeres szabályok szerint meríthet, 's meríté közvetlenül új szavait. De hát

Hogyan lehet közvetlenül új szavakat alkotni?

Előre látom ama' határtalan 's tekervényes rengeteget, mellybe talán vakmerően indulok. Mert annak megjárására szükséges készülétek nélkül még szükkölködik nyelvtudományunk. Kresznerics ugyan nagy lépést tőn, midőn szótára' bevezetésében a' ragszókat néminemű rendbe szedé. De akkor vehetnök ezeknek teljes sikerű hasznokat, ha szerintök egy ragtárunk készülne. A' készitendő ragtárnak terve véleményem szerint ez lenne: Rendeltessenek el osztályonként a' ragszók, tétessék ki értelmök, 's mindegyik ragszó után valamennyi hasonragú származék, a' mi eddig divatban nem volt, jegyeztessék fel. Ezen ragtárból ki lehetne venni: hányféle szavakhoz szokta volt eddig toldani nyelvünk ugyanazon ragot, és a' holt gyökerekből mellyeket lehessen értelemhomály nélkül föleleveníteni. Illy móddal a' nyelvujításnak két jelesebb kútféje, u. m. az analogia és etymologia megnyilnék előttünk egész tisztaságában; ha azután toldalékul az összetett szavak is egybegyűjtetnének, a' harmadik módnak, az összetételnek szabályai is kitűnendvén belőlök, biztos utat vehetnénk az új szavak' feltalálására. Mert csakugyan minden ujításnak, hogy helyes legyen, e' három kútfőből kell merítetnie. A' széphangzás pedig mindenütt figyelőben áll, hogy, ha talán az új szó simulatlan, 's darabos lenne, azt simábbá egyszerűbbé hajlítsa, 's perdülővé tegye, vagy ha olly idomtalan kinövések rutítnák, mellyeken értelemveszély nélkül segíni lehetetlen, mint nem

használhatót félre vesse. Lássuk már, milly szabályokat nyujt

Az ujtásnak első kútfeje, az analogia.

A' nyelvtudományban analogiának mondatik a' szóképzésbeli megegyezés, hasonlóság, összehangzás. Ez teszi a' nyelvet egyszerüvé, felfoghatóvá, 's midőn hasonló esetekben hasonlóan munkálkodik, a' nyelvtanulást felette könnyíti. E' szerint gyarapítja nyelvisméreteit a' legeggyűbb póremler is, mert lehetetlen, hogy valaki minden szót, vagy a' szónak minden változásait másoktól hallotta légyen; de bele van már mintegy természetébe mindeniknek öntve, hogy hasonló esetekben hasonló változtatásokat, ragasztásokat tegyen. Innét az esik meg, hogy olykor, olly szót ejtünk, mellyet soha nem hallánk, szótárakban sem lelünk, még is értelmes beszédünk; p. o. ezen ige: komáz, azaz koma czimmel illet, köztudomásu; de jöhet elé olly eset, hogy valaki egy másikat ipának, napának, nászának, vejének, menyének, ángyának, öcsésének, bácsijának, kegynek, butának, öszvérnek stb nevezi; egy harmadik azt hallván, elmondja a' negyediknek, hogy amaz ezt ipazza, napazza, nászazza, vejezi, menyezi, ángyazza, öcsézi, bácsizza, kegyezi — mint Csallóközben kigyelmezi — butázza, öszvérezi. Úgy vélem, akár mellyik született magyar lenne ezen negyedik, megértené a' mondottakat; pedig sokan lesznek, kiknek sem füleikben, sem ajkaikon ezen szavak még nem hangzottanak. — De hogy az eléadás zavarékos ne legyen, szedjük némi rendbe, és részekre felosztva, az egészet.

1. Ha főnévből főnevet van kedvünk alkotni, azt rag által vihetjük csak véghez. Vizsgáljuk meg hát elébb a' ragnak tulajdonságát, 's a' mennyire lehet, annak értelmét is, azután tudjuk meg, milly értelmű 's kimenetelű főnevekhez vala addig szokásban azon ragszót toldani, p. o. az ap ep főnevet képező rag' értelme, ugy rémlik, mintha állapotást, helyezést tenne,

mint ezekben: csillap, telep, közep, alap. Ennek meggondolása kedvet gyujt bennem, hogy a' superficies szónak fölep nevet adjak. Mert föl vagy fel nem csak igehatározó, de főnév is, p. o. ezen szóban: tejföl. Három főnév áll itt előttem: al, köz és föl; *al*ból van alap, basis, *köz*ből van közep, medium; tehát *föl*ből lehet fölep, superficies, innét fölepes p. o. tudomány superficialis scientia, fölepeskedik superficialiter agit. A' felület analogia ellen van, mert az *et* rag igékből képez főneveket, és pedig munkálatot vagy okozatot jelentőket; igehatározókból pedig, legalább tudomra, nem.

Egyvalaki nem rég helytelen néven vevé a' tud. társaságnak derü és boru szavait, de okkal nem erősítvén visszatetszését. Azért ellene nem, de a' szavak mellett kikelek. Az u és ü rag főnevet képez holt és eleven gyökszókból, és pedig főnevekből, mint: lap lapu, ár áru, gyep gypü, gyan gyanu, tan tanu, szap szapu, szak szaku. Ezekből lesznek: lapul, árul, gypül, gyanul, tanul, szapul, szakul, igék, mellyekhez épen hasonlók a' borul és derül; minthogy tehát az első rendű igék' közvetetlen gyökét u. m. lapu, áru, gypü, gyanu, tanu, szapu, szaku élő szokásban vannak, nem látom okát, miért ne lehetne a' derül és borul igékből analogia szerint derü és boru főneveket következtetni, 's amazt serenum, ezt nubilum latin szavak' kifejezésére divatba hozni. Borúra derü, post nubila Phoebus.

2. Ha a' főnévből társnevet akarsz alkotni, szinte a' felebb mondottakra ügyelj p. o. a' nyi rag mennyiséget, mekkoraságot, szóval mértéket jelent, mint ezernyi, arasznyi, anyányi; jó leszen tehát toronynyi, holdnyi, tizednyi, aprányi is, 's t. aff.

3. Ugyan az legyen a' vigyázat, ha a' főnévből ige képeztetik. Jók: árad, széled, ragad, ered, szinte jók: porhad, korhad, röghed — ezekben a' *h* csak szép hangzás' kedvéért áll — 's abban mind megegyeznek, hogy folytonos szenvedést jelentenek, és valamint

amazokból ázaszt, széleszt, ragaszt, ereszt, úgy emezekből porhaszt, korhaszt, rögheszt cselekedtetők származtatnak.

4. Főnévből igehatározót p. o. naponnan, éjennen formára lehet: estennen, reggelennen, hetennen, holnaponnan.

5. Társnevekből társneveket. Ismeretesek: édesded, kerekded; ujak lehetnek: öregded, karsudad, veresded, pirosdad, szélesded, mellyek mind valami finomítást, kicsinyítést, szépítést jelentenek.

6. Társnevekből főneveket. Ismeretesek: felség, felsőség; új lehet: alság, alsóság.

7. Társnevekből igéket. Ismeretes: tizedel; új lehet: ötödöl, harmadol, harminczadol, századol.

8. Társnevekből határozókat. Ismeretesek: oldalaslag, mellesleg, felesleg; ujak lehetnek: ellenesleg opposite, helyettesleg vicarie.

9. Igékből igéket. Ismeretesek: fogyaszt, természet, mulaszt, függeszt; ujak lehetnek: lóggaszt, rogyaszt, keleszt.

10. Igékből főneveket. Van: dugasz, válasz, szakasz, rekesz; lehet: ragasz, és rakasz ligni cumulus, (mert farakás tulajdonkép ipsa ligni cumulatio, p. o. Ezen farakasz' összerakása sálba került).

11. Igékből társneveket. Van: nyulánk, félénk; lehet, sőt létez is már: élénk vivax.

12. Igékből határozókat. Van: futton fut, menten megy, bizvást, folyvást; lehet: sietten siet, nyuzton nyuz, menvést, ügetvést, döcögvést.

Alkalmaztatásul vonjunk kérdőre némelly új szavakat, mellyek itt ott, kivált folyó iratinkban mutatkoznak. Ezek: Éldelet fruitio, gyárnok fabricans, görgeteg teres, kedvencz favorita, engedmény concessio, kiváltság privilegium, labdacs pilula, mentes immunitas, mentesség immunitas mind olly új szavak, mellyek tökéletes analogiára vonhatók. Ide tartoznak többek között a' szenvedély passio, és szabály regula: ámbár egy valaki emezt nem hagyá helyben, de ismét nem

adván állításának okát. Még is bizonyos vagyok benne, helyeselli, az osztály, akadály, szegély, veszély főneveket: de a' szabály szó épen azon analogián épül: oszt osztály, akad akadály, szeg szegély, vesz veszély; tehát szab szabály. — Ellenben gyanúsak: dolgozó Geschäftsmann, mert az ász ész nem elvont, abstract, ideál, hanem tárgyias, concret, nevekhez ragasztatik. Durvány rudimentum, mert a' vány vény nem képez társnevekből főneveket. Gyurma massa, mert igéből származott illy végzésű főnevet aligha mutathat nyelvünk, de különben, ha a' szó' philosophiai értelmét vesszük, sem kielégítő. Gyámnok tutor, mert a' nok nők valami érzékkel tapasztalható tárgyhoz szokott toldadni. Mérleg lanx talán megállhat, mert van egy illyes analogon; t. i. ütleg, ütőszó, 's e' szerint mérleg, mérő szer. Különben a' lag leg igével nem igen párosul, 's igehatározót képező ragszó.

Továbbá a' ragok' analogiája szerint alkotott szót össze kell hasonlítani azon idegen szóval, mellynek kifejezését akarjuk vele eszközölni, ha valljon megengedie helyesen mind azon származtatásokat, mellyeket az idegen p. o. szabály, Regel, jó, mert lehet reguliren szabályozni, Regelmass szabályozat, regelmässig, melléknév, szabályos, regelmässig igehatározó, szabályosan. Ezen analogiára lehet: osztály, osztályozni, osztályozat, osztályos, osztályosan, osztályosul, osztályosít; szegély, szegélyezni, szegélyezet, szegélyes, szegélyesen, szegélyesül, szegélyesít. Ellenben az erőműtudós (mechanicus) nem felel meg céljának, mert a' mechanice és mechanismus származékokat nem adja ki helyesen. Erőművész talán jobb lenne, mert ebben van erőmű machina, innét erőműség machinismus seu mechanismus, erőművészet mechanica, erőművészleg, vagy erőművészileg mechanice.

A' nyelvújításnak másik kútfeje az etymologia.

Az etymologia a' szók' eredetét nyomozza, azért helyesen szónyomozásnak mondathatik. Minden szó t. i.

valami egyszerű gyökre visszaszállítható. Nyelvünk keleti eredetű lévén, abban rokonhonosival megegyez, hogy eredeti gyökszavai egytagúak. Ezek között méltán legrégiebbeknek tarthatjuk azokat, mellyek valami mozgékony 's hangot adó tárgyakat jelentenek, mert valamint fő érzékeink a' szem és fül: úgy legelsőben is ezek által ötlenek legtöbb tárgyak a' legvadabbik embernek is elébe; a' szemmelfogható tárgyak között pedig a' mozgékonyak vagy hangot adók erősebb benyomásuak, mint a' veszteglők és némák. Az állati természetén alapítván tehát véleményünket nem hibázzunk, ha a' természeti hangok' és mozgások' neveit legrégiebbeknek állítjuk. Ezek nyelvünkben nem csak felette számosak, hanem olly festői elevenséggel is bírnak, hogy a' csupa hangból reá ismérhetni az általa jelentett tárgyra. Millyenek: szusz, szisz, korty, böf, dörr, durr, csitt, csatt, csirip, gág, stb. eff. Vannak tovább olly egytagu gyökszavaink, mellyek ama' természeti hangtól vették eredetöket, melly valami kedves vagy kedvetlen tárgynak reánk hatása által tör ki belőlünk. Illyenek: búz, ill(at) jaj, éd, har (ag) bú stb. Igen soknak születése pedig az emberi természetnek ama' eredeti állapotában rejtekezik, melyet mostanlag mi, már miveltebbek, gyanítani is alig bátorkodunk. Azért is efféle nyomozásokkal felhagyván azt jegyzem meg, hogy a' gyökszók használati tekintetben kétfélék: holtak és elevenek. Ezek magánállólág is divatoznak, mint: ár, ér, tűz, hab, lap; amazok pedig nem, mint: fak, tan, gyan, rek. Az elevenek tehát úgy is szokásban lévén, itt szóba nem jönnek; hanem a' másik rendbeliekről lehet kérdeni: ha szabad-e őket feléleszteni? valamennyit-e, vagy csak némelleyeket?

1. Minthogy a' holt gyökszók között sok hasonló van a' már divatozó szavakhoz, netalán zavar, vagy homály támadjon általok, hagyassanak nyugalmokban p. o. ezeknek: borul, szegény, vidék, falu, tősgyökeik bor, szeg, vid, fal; de ezek vagy ezekhez sza-

kasztott hasonlók már élnek és pedig egészen más értelemekben, hogy sem a' mit e' helyütt kellene jelenteniök. Egyébiránt is az a' nyelvnek tökéletlenségére mutat, ha több értelmű szavak számosan találtnak benne.

2. Vannak olly elrejtett jelentésű gyökszók, hogy valódi értelmökre igen nehéz reá menni, mint: köly, vez, zsar, gyal; hogyses tehát származékaikkal nem egyező jelentést adjunk nekik, inkább ne éleszszük fel őket.

3. Ha pedig sem betűkre szakasztott olyan, sem jelentésre hasonló szavak nincsenek hozzájuk, értelmök pedig kivehető, 's nyelvünk' szükében valamelly idegen szónak kimagyarázására alkalmasak, miért ne eleveníthetnők-fel? Ezen munkában viszontagos utat kell vennünk az analogia' utával: ebben t. i. a' gyökök' hasonlóságából hoztuk ki a' ragasztott szavak' helyességét: itt pedig a' ragasztékokéból a' gyökökét. p. o. Van: lágyul, őszül, bőszül, lágy, ősz; lehet tehát bősz furiosus. Van: rabol, szelel, érdekel, czáfol; rab, szél; tehát lehet érdek interesse, czáf, refutandi argumentum, mert czáfolás refutatio. — Öles, kezes, egyenes, feszes, üres, piros; öl, kéz: tehát jó egyen (aequum, mert egyenes aequabile), fész die Steife, (mert fessesség Steifigkeit, ür cavum, mert üresség cavitas, pír rubor, mert pirosság rubicunditas. — Árad, széled, ragad, szenved; ár, szél: tehát rag suffixum, szenved pathia is. — Határtalan, szertelen, idomtalan, meztelen; határ, szer: tehát idom Anlage, mez takaró, ruha. — Tréfál, cserél, eszmél; tréfa, csere: tehát eszme, idea, is. — Csucsorodik, hengeredik, domborodik, dudorodik; csucsor, henger: tehát dombor colliculus, dudor tuberculum is. — Sarjadosz, gerjedez, terjedez, sarjad, gerjed, terjed; sarj: tehát gerj, terj, vagy a' j-et v-re cserélve terv is. — Nedvesség, kedvesség, idvesség: nedves, kedves; hát idves: nedv, kedv; tehát idv is. — Innep, idnep, idnap, salutis dies seu festum; valamint tehát idv helyett van id vagy üd is; úgy kedv és nedv helyett lehet

ked és ned. — A' vágmelléki magyarok a' latin alveust neder szóval híják (másutt meder), 's valljon mi ezen szónak eredete? Ned és ér, ned' ere, 's összehúva neder, vena humoris, seu alveus. Milly szép egyszerűség, és eredeti ősi alkotás van ezen szóban! — Nyelő nyelv, ölö ölv: tehát elő, elv, principium, élő, élv, Genuss.

Az ujításnak harmadik kútfeje az összetétel.

Tulajdonsága az minden nyelvnek, hogy a' jelentett tárgyakat, mennyire csak lehet, természetileg tünteti, vagy törekszik tüntetni fuleinkbe. A' gyöngé finom hangnak, tárgynak, érzelemnek, cselekedetnek neve is gyöngé, finom; az erős kemény tárgyat, hangot, érzelmet, cselekedetet pedig erős kemény szó fejezi ki. De azt is tapasztalni, hogy a' melly tárgyak, eszmék összefüggésben vannak, szinte összefüggesztve szereti eléadni neveiket: illy összefüggésben állanak az ok és okozat, eszköz és cél, egész és részei, nem, alnem, tárgy, és annak sajátságai, jegyei, stb. p. o. jég-hideg, hidláb, nádiveréb, szürdölmány, széplak, baromelő. Némelly nyelvekben, nevezetül a' görög 's latinban némi csonkitással megyen az összetétel végbe; a' magyarnak pedig szokása megtartani az alkotó részeket egész valóságokban, ha csak a' széphangzás ellenkezőt nem javaslana. A' nyelvnek imént említett tulajdonságán épül az ujításnak harmadik kútfeje az összetétel, mellynek fő szabálya ez: A' melly hangok, tárgyak, érzelmek, eszmék, cselekedetek valamikép összefüggenek, vagy összeköttetésbe jöhetnek, azokat szóban is össze lehet kötni. És pedig

1. Főnevet főnévvel: borház, halpiacz, hidőr.
2. Főnevet társnévvel: vasáros, boráros, kenderhámos, semminemű.
3. Főnevet részesülővel: pipagyujtó, kerékgyártó.
4. Társnevet főnévvel: széplak, vörösbegy, hévvíz.
5. Társnevet társnévvel: fehérfoltos, bőkezű, sós-kuti, fenevad.

6. Igét főnévvel: fogház, láthegy, kezdhely, Mentshely (falú' neve Szalában, talán asylum' kitételére használható lenne?).

7. Igét igehatározóval: fogd meg, üzd meg, fog meg, üz meg.

8. Részesülőt főnévvel: szökőkút, dongólégy.

9. Igét igével: lótfut, dúlfúl, járkel, fúrfarag, ásvés.

10. Igehatározót főnévvel, ellenőr, felház, alföld.

11. Igehatározót társnévvel: előcsahos, fölperes, alperes.

12. Igehatározót igével: lemegy, feljő.

A' gondolkodó szóművész észre fogja venni, hogy az összetételben mindenkor az első rész a' határozó, különböztető, tulajdonságot jelentő, a' második pedig a' határozott, különböztetett, tulajdonsággal felruházott, azért mindeniket a' maga helyére fogja tenni, mert vannak esetek, midőn különféle értelemben már egyiket már másikat kell előre helyezni, a' mi jobbara a' két összetett főnévvel eshetik meg p. o. borhordó, hordóbor, borital, italbor, ebkölyök, kölyök-eb, társzekér, szekértár, vaskerek kerékvás nem egyek, de még a' szürdölmány, dolmányászür sem, akár mit szóljon a' közmondás.

Az öszszók' alkotását és értelműségét nagyon könnyíti az analogia p. o. ezekben: hadnagy, nász-nagy a' nagy előljárót, főt, vezetőt, tézsen, 's innét már könnyü rá érteni, mit jelentsenek a' tábornagy, várnagy, őrnagy, ornagy szavak. Éjszak közisméretü; 's ebből a' délszak, keletszak, nyugotszak ottan megérthetők.

A' holt gyökereket szabad az öszszókban feléleszteni kivált ha a' régi szokás is némelly nyomait mutatja az efféle felélesztésnek p. o. Gyógyfürdő van Hunyad vármegyében, miért ne lenne tehát jó: gyógyszer, pharmacon, gyógyszerárús, pharmacopola, gyógyszer-tár, pharmacotheca?

Az itt eléadottak csak zsenge vonásai egy kelendő nagyobb munkának: de még is kivehetni belőlök, hogy nyelvünk szüntelen ujítások által változtatá alakját, 's ennél fogva a' mai ujítások csak régen kezdett munkának folytatási. Ám hogy a' panaszok kevesedjenek, 's az ujítás ne csak meglepő, hanem tanulságos is legyen, ajánlhatóknak vélném az ujszó - alkotókra nézve ezen rendszabásokat:

1. Az ujítással képesint bánjanak azaz: ne halmozzanak egy mondásba, vagy kevés beszédbe sok új szót össze, és csak ott éljenek velök, hol elkerülhetetlenül szükségesek. Ha ritkábban kerülendnek elé, fűszereivé lesznek a' beszédnek, mert a' maga helyén kiejtett új szó szinte gyönyörködteti az észet; valamint minden ismeretes dolog, ha új oldalról tűnik elénkbe, kellemesbbé leszen, 's nagyobbítja a' benyomást. A' sok új szóval tarkázott beszéd ellenben döcögős, és hamar émelygésre készíti a' jó gyomort is. Legyen a' hirlapok' írásmódja egyszerű, könnyen folyó; a' hosszas és kiczikornyázott mondások ellenzetben állnak az olvasó' czéljával; mert ő a' dolog' végére siet, 's az ujságok csak napi olvasatu irományok, 's mert sokan mást nem forgatnak, 's ezek által lehet csak velök a' magyar olvasást megkedveltetni. Máskép áll a' dolog a' tudományos könyvekkel. Ezekben a' műszót műszó váltja fel, tehát új szóra újnak kell következnie. Az Orvosi Tár' magyarságán fennakadónak ajánlom a' német vagy latin nyelven írott, 's görög műszavakkal áradozó orvosi munkákat: ítélje el, egy született magyarnak, ki a' görög nyelvet nem tanulta, mellyik legyen érthetőbb, világosabb? Azt is tanulnia kell, emezt is. De a' magyar műszóknak gyökei legalább ismértesek előtte, 's van mindenkör mihez kötnie emlékezetét.

2. Minthogy a' szoros értelmű nyelvtudományt nem teszi 's nem is teheti mindenki tanulása' tárgyává, 's ennél fogva a' nyelv' titkaiba nincsen beavatva: tanácsos lenne az új szók', kivált a' nehezebb értel-

müek' származatát, régi voltát, vagy tájékbeli divatozását laponként jegyzék gyanánt tudomásul adni, vagy a' könyv' végén betürend szerint feljegyezni. Igy az alaptalan 's merész szókoholások jóval ritkulnának, 's az új szón első tekintettel fennakadó olvasó is megnyugodnék, a' tanulásra alkalmat és kedvet nyervén. Az olvasó publicum megérdemli, hogy e' tekintettel viseltessék iránta a' szerző.

Végre az ujításfeddőket kérem, ne kárhoztassanak semmit is általán fogva, hanem adják meg a' jónak, a' mi a' jóé, a' kiszemelt ros' helyébe pedig állítsanak jobbat. Azt mondja valaki: „Ha Pázmán, ha Káldi, ha Szenczi Molnár Albert feltámadnának, nem értenének meg bennünket, 's fájdalomokban vissza sirjokba szállanának.“ Mennyire e' dicőült lelkek' nyelvtudományát ismerem, bátran merem állítani, hogy ők a' mai budapesti magyarokkal az eddig történt dolgok felől egész nyájassággal, és értelmesen beszélgethetnének. De azonfelül olly nemes lelket és tudományvágyat teszek fel e' jeles szellemben, hogy az új műszavakon nem csak nem boszankodnának, hanem azok' titkába mentül elébb kívánnák magokat beavattatni. Hiszen Pestre is reá ismernének-e? de még sem kívánnák, hogy a' csinos utczákat halomra döntögetvénk a' hajdani viskókat állítsuk vissza, hogy a' régi Pestet ősi alacsonyágában szemlélhessék. Bizonyynal nem; sőt a' nemzeti museumot, a' tudós társaság' teremét, casinót 's jelesb új intézeteinket örvendetes jelenlétökkel megtisztelnék, 's előmenetünket megdicsérnék. Én ugyan minden magyarról, ki hazáját és annak előhaladását szívből szereti, azt teszem fel: hogy nem két százados, hanem fél százados álmából felserkenvén, a' Kárpát' lakóit is minél csinosultabb magyaroknak kívánná találni, olyanoknak, kiktől a' tudományok' minden ágában és a' nyelvben mennél több ujat és ismeretlent tanulhatna.

CZUCZOR GERGELY,

m. tud. társasági l. tag.

